

Kemény Vagyim:

Megjegyzések két Fordulat-cikkhez

Trautmann László *A kisember geneziséhez* illetve **Büttl Ferenc**¹ *"Síppal, dobbal, nádi hegedűvel"* című írását kommentálom az alábbiakban. Bár vannak gondolataim arról is, hogy mennyiben építkeznek a két tanulmány közös "világból" - és ezeket nem is rejtem véka alá - itt és most, ebben az írásban a konkrét szövegekkel foglalkozom.

1. A New Deal propagálása

Megkönnyítve az olvasó dolgát, Trautmann elemzésének céljával indít:

"Célunk², hogy megmutassuk: a regény a New Deal *széles értelemben vett propagálása* és ezzel együtt a fasizmus és a sztálinizmus *elutasítása*. A propagálás mellett azonban világosan megjelenik a regényben az az ellentmondás, amelyik elvezet a jóléti állam felbomlásához - és *ettől válik* a regény klasszikussá."³ (Kiemelések tőlem)

A célkitűzéshez kapcsolódnak kételyeim. Mit jelent ez a "széles értelemben vett propagálás"?⁴ Úgy tűnik, hogy a bizonyítandó főtételebe egy definiálatlan fogalom került, ami megnehezíti az olvasó értékelő hozzáállását: hogyan értsék egyet vagy helyezkedjek szembe egy olyan állítással, amiről csak a szerző tudja, hogy mire vonatkozik. Azért megpróbálok tippelni: talán azért volt szükség erre a "puhításra", mert a szerző egy pillanat erejéig belegondolt abba, hogy hogyan lehet elképzelni egy regényt, amint éppen propagál. De még a finomított, "szélesen értelmezett" propagálást is problémásnak érzem, ugyanis ez a tevékenység is

¹ Előre is elnézést kérek a két szerzőtől, szóban továbbra sem fogom használni a „Trautmann” és a "Büttl” neveket.

² Kit takar a többes szám?

³ Trautmann: *A kisember geneziséhez*, Fordulat '96 nyár, 8. old.

⁴ Elutasítani viszont szűken vett értelemben?

feltételez egy meghatározott szándékkal bíró alanyt. Ki lenne az? A regényíró?⁵ A regény önmagában, az író szándékaitól függetlenül vagy éppen ellenére? Egyik variáció gyanúsabb mint a másik⁶, de sajnos Trautmann írásából nem derül ki, hogy kivel vagy mivel állunk szemben.

Bár a szöveg elején Trautmann tesz egy megengedő tiszteletkört azokról az alternatív elképzelésekről, amelyek arról szólnak, hogy mitől sikeres az *Elfújta a szél*⁷ (tömeglélektan és esztétika lett megemlítve), de aztán megtudjuk a klasszikussá válás⁸ *igazi* okát: egyszerre propagál és ellentmondást jelenít meg (még hozzá világosan). Elkelve az érvelés eme erős állítás mellé⁹, de az elemzés további részében merőben más történik.

Azt gondolom ugyanis - ellentétben Trautmann önleírásával -, hogy nem a könyv¹⁰ sikerének titkát magyarázza, hanem egy sajátos szempontú olvasatot ad. Ezzel önmagában semmi bajom nem lenne, mindig lenyűgözött az emberi fantázia kimeríthetetlen tárháza, azt viszont nagyon is problémásnak érzem, hogy ezt az olvasatot különleges tulajdonságokkal ruházza fel, pl. azt állítja róla, hogy politikai gazdaságtani magyarázatot ad, megmutatja a regény üzenetét, feltárja lényegét. Mi köze a jóléti államnak az *Elfújta a szél*hez? Trautmann elemzésében a regény a jóléti államról *szól*. A "közgazdasági" elemzésnél még azt is hozzáteszi ehhez, hogy:

⁵ Az a kedves Mitchel néni, akinek az életéről a nálunk is bemutatott pseudo-feminista sikersztorit farigcsálták?

⁶ A Trautmann-Gervai tétel szerint a Hatalomnak (azért írom nagy betűvel, mert a szerzőpárosnál a hatalom cselekvőképes "emberszabású" lény) "*a hatékony vezetéshez meg kell találnia azokat a csatornákat, médiákat (sic!) amelyekkel a középosztálynak vagy az alsó középosztálynak világossá teszi célkitűzéseit. Az ókorban ez az eszköz a színház illetve a cirkusz volt, a középkorban ilyen ez a prédikáció, a XIX. században az újságokban megjelenő folytatásos regények, később a rádiójátékok illetve a karrierfilmek, manapság pedig a tévés sorozatok.*" (Gervai-Trautmann: A Dallas politikai gazdaságtana, Fordulat '95-'96 27. old.) Még ha egy pillanatra elfogadnám - mint ahogy nem fogadom el - ezt a leírást, akkor sem érteném, hogy az *Elfújta a szél* miképpen illik bele a koncepcióba.

⁷ Lehet, hogy keckeckedésnek tűnik, de nekem hiányzott az elemzésből a mű *címe*. Talán ennek is mélyebb oka van?

⁸ Ez mit is jelent pontosan?

⁹ Erős állításnak vélem, ugyanis többtonnányi *Elfújta a szél* elemzés után kiállni az olvasók elé azzal, hogy megtaláltam a siker titkát, erős.

¹⁰ És film - a kettő sikerét szerintem ugyanis nehéz megérteni egymástól függetlenül.

"Az amerikai művészeteket¹¹ alapvetően az különbözteti meg az európaiaktól, hogy az előbbi esetben mindig megtalálható az a közvetlen¹² ágazati, illetve gazdaságszerkezeti összefüggés, ami az európaiaknál inkább csak sejthető¹³."¹⁴

(Az idézet egyetlen szavával sem értek egyet, a lábjegyzetekben igyekeztem utalni rá, miért.) A jóléti állam mellett tehát a regényben egy ágazati illetve gazdaságszerkezeti összefüggés is az olvasóra vár.

A *Boldogulás és boldogság* című fejezetben a szerző "kivonul"¹⁵, az egyes (pardon, többes) szám egyes személyű mondatokat felváltják a személytelen kijelentések, ezzel azt az érzést keltve, mintha a regény maga és nem annak egyik olvasója szólna hozzám. Csakhogy a regények nem beszélnek "magukról" "maguktól"¹⁶, éppen ezért újból fel kell tennem a kérdést: mi köze a jóléti államnak a regényhez vagy pontosabban: hogyan kapcsolja Trautmann a kettőt össze?

Lehetne metaforikus értelmet tulajdonítani a regénynek: *ahogyan* a főhősnő viszonyul a férfiakhoz, *úgy* szintetizálja a "kisember" a jóléti állam alapmotívumait. Két kérdés merülne fel bennem ekkor. Egyrészt: miről tudunk meg többet: a regényről? a jóléti államról? az elemzőről? Másrészt: ki alkotta meg a hasonlatot: Mitchel? Trautmann? esetleg a Hatalom?¹⁷ Ezekre mind válaszolni kellett volna.

¹¹ Az absztrakt festészet vajon melyik ágazattal függ össze közvetlenül? És a dzsezzbalett? Hát Bernstein zenéje?

¹² Mennyire közvetlen? És ha annyira közvetlen, miért kell azt "megtalálni" - hát nem evidens az összefüggés?

¹³ Tehát az európai művészetekben is megvan, csak titkolják?

¹⁴ Trautmann Im., 15. old.

¹⁵ Magunkra hagyva ezáltal az olyan típusú mondatokkal, mint pl. "Rhett a sötétséget, a pénz hatalmát képviseli a regényben, amikor a pénzszerzéshez lopni, csalni, hazudni kell.", vagy "Jellemének azonban van egy idegen testje, hiszen maradtak olyan szentimentális vonásai, amelyek időnként felülkerekednek benne." (Trautmann, Im., 8. Old., ill. 10. old.) Azt gondolom, hogy az ilyen mondatok a vélemények és a tények összemosására alkalmasak, ezért kerülendők.

¹⁶ Még ha az utószóban le is írta volna Mitchel, hogy ő voltaképpen a Szovjetunióval szembeni alternatív megoldásokon gondolkozott romantikus regény alakjában, akkor is el kéne gondolkodni azon, hogy mit értünk ezalatt. Többféle megoldás lehetne: parodizál, valaki később belejavított a kéziratba, a kiadó követelte ki a "fehér farkat", esetleg komolyan ezt gondolja stb. (Természetesen semmi ilyesmi nincs az utószóban.)

¹⁷ Én a magam részéről - nem hiszem, hogy bárkit meglepnék ezzel - a következőképpen válaszolnék: az elemzőről tudtuk meg, hogy képes egymástól távolinak tűnő dolgok között kapcsolatot teremteni.

De lehetne egy másfajta kapcsolódási fajtára is gondolni: mivel az író saját korának gyermeke volt, az adott időszak problémái, értékei, hangulatai, egy szóval "világa" őt is meghatározták és ez nyilvánvalóan a regényen is nyomott hagyott - *valamennyire*. A lényeg pont a valamennyirén van. Nehéz helyzetben van az, aki arra vállalkozik, hogy felfejtse az áttételek szálait, de ha már ezt az elemzési utat választotta, akkor ezt nem lehet megspórolni.

És persze ki lehetne találni többféle kapcsolódást¹⁸. Az igazi problémám az, hogy Trautmann nem árulja el, hogy ő mit választott.

A regény szereplőinek "újrarajzolása" mellett időnként ugyanabban a bekezdésben, máskor különálló egységben kifejti nézeteit a jóléti államról. "Természetesen" ekkor sem derül ki, hogy vélekedésekkel van dolgunk és nem tényközlésekkel. És ráadásul olyan témákhoz nyúl - politikai és gazdasági liberalizmus kapcsolata, konzervativizmus és liberalizmus, Lenin és Gramsci pártfogalma, személyi kultusz¹⁹ - , amik elég nagy irodalommal rendelkeznek ahhoz, hogy ne lehessen átugrani rajtuk csak úgy egyszerűen. Az állítások akár érdekesek is lehetnének, csak a szövegkörnyezet és a stílus nem hagy hozzájuk férni.

Összefoglalva problémáimat az elemzéssel kapcsolatban három állítást fogalmazok meg:

1. Trautmann nem tisztázza, hogy milyen viszonyt feltételez a regény és a jóléti állam között.
2. Értelmezését a regényről tényközlésnek és nem vélekedésnek állítja be, ráadásul nem viszonyul másfajta elemzésekhez.
3. A regény elemzése közben felsejülő "jóléti állam"-konceptióját nem támasztja alá érvekkel, csak használja, mintha evidens lenne.

Végül egy utolsó megjegyzés: lassan kezdem nem érteni, hogy mit ért Trautmann "politikai gazdaságtan" alatt?

¹⁸ Én azért emeltem ki ezt a kettőt, mert ezeket láttam az elemzéshez legközelebb állónak.

¹⁹ Clintonról, Jockey Ewingről és Raszkolnyikovról már nem is szólva.

2. A görögök megértése

Büttl két - hangszereket emlegető²⁰ - idézettel kezd, részben ezekre alapozza azon vizsgálatát, mely két hangszer "politikai jelentését" kívánja feltárni. Mindezt azért teszi, mert úgy látja, hogy a fő célt - a görögök megértését - nem szolgálja elég jól a hagyományos értelmezés, sőt félreértésnek tekinti azt. Ahelyett, hogy Büttl elemzését górcső alá venném, megvizsgálom az ominózus idézetek szöveggörnyezetét, ugyanis úgy látom, hogy itt nyílik terem arra, hogy bemutassam: a "politikai"²¹ értelmezés egy a sok közül, nem pedig a "megfejtés" és időnként pont az ellenkezőjére jut a beidézett szerzők véleményével.

Marsyas, a mitikus *fuvolás* (aki aztán mégis *sípon* játszik) és Appolón versenyt Trencsényi-Waldapfel így írja le:

"Appolón avval igazolja a lant fölényét a síp fölött, hogy, ha fordítva tartja, akkor is tud játszani rajta, míg a sípnek csak az egyik végét lehet fújni, és a lant pengetéséhez énekelhet is, míg a sípon játszani és énekelni egyszerre lehetetlen volna."^{22 23}

Trencsényi értékeli is:

"A második próbatétel különösen figyelemreméltó: a lant értékét az *intellektuális tisztaság* appolóni világában az is igazolja, hogy az emberi éneket kísérő lant pengése *racionalisabb* a szavakra át nem fordítható sípszónál."²⁴(kiemelések tőlem)

²⁰ Ellentétben a szerzővel én nem kettőt, hanem hármat számoltam össze az idézetekben: síp, líra és kithara. És akkor még nem beszéltünk a síp és a fuvola megkülönböztetéséről, pedig annak a későbbiekben még fontos szerepe lesz.

²¹ Az, hogy "politikai" többfélét is jelenthet, talán elég a Foucault hatalomfelfogásából adódó politikafogalom és a konspirációelmélet-gyanús egyközpontú Hatalom elmélete közötti különbségre utalni. Azt hiszem, nem árulok el nagy titkot, ha leírom: számomra Trautmann és Büttl írása ez utóbbira példa. Kritikám erre irányul mindvégig, ezen próbálok őket "rajtakapni". És ezzel arra is rámutattam, hogy nem értékesleg álláspontról vitatom nézeteiket, hanem nagyon is értéktelítettről.

²² Trencsényi-Waldapfel Imre: Mitológia Bp., Gondolat 1983 115. old.

²³ Később zárójelek közt megemlíti, hogy a "képzőművészeti emlékek egy részén az illusztráló művész mégis Marsyas kezébe is lantot ad". Úgy tűnik, hogy Apollón és Marsyas vetélkedéséből nem az egész görögség számára volt fontos a hangszerek versenye.

²⁴ Uo.

Aztán megtudjuk még, hogy hasonló verseny zajlott le Apollón és Pán, a kecskelábú pásztoristen között (aki szintén Dionysos kíséretéhez, *thiasos*ához tartozott), hasonló eredménnyel. És derengeni kezhetnek egy Nietzsche nevű elhíresült gondolatai Apollónról és Dionysosról, racionalitásról és irracionálisról stb. Ha elfogadjuk, hogy a zenei vetélkedőket a két isten versengésének is tekinthetjük²⁵, nem tűnik feleslegesnek fel- és beidézni Trencsényi jellemzéseit Apollónról:

"Apollón alakja fejezi ki a leghatározottabban azt a felfogást, hogy az istenek és az emberek világa között áthidalhatatlan a távolság."²⁶

"Apollón alakja azt is kifejezi, hogy a nap ragyogó sugarainak (...) kettős erejét azonosították a szellem világosságának kíméletlenségével."²⁷

"A szellem világában is az ő hatáskörébe tartozik mindennemű élesen látás, elsősorban az az élesen látás, mely a jóst és a költőt a közönséges embertől megkülönbözteti."²⁸

"(...) az esztendőnek az a fele az övé, melyben a természetben is a derű uralkodik. Minden ünnepe tavasz és őszi közé esik."²⁹

Illetve Dionysosról:

"(...) bizonyos tekintetben példát mutat az embereknek az *isteni élet* megközelítésére."³⁰

"Ereje a föld megfékezhetetlen, buja bőségével függ össze, a termékenységet biztosító nedvességgel(...)."³¹

"Dionysos a nagy szenvedélyeket felszabadító és felkorbácsoló *eksztázis* istene."³²

"A fontosabb Dionysos-ünnepek Athénban zárt ünnepkört alkotnak, s több-kevesebb világossággal mind bortermelésre, a szőlő és a bor különböző állapotaira utalnak."³³

"Dionysost a képzőművészet legtöbbször hangsúlyozottan nőiesnek ábrázolja (...)"³⁴

(kiemelések az eredetiben)

²⁵ És én hajlok erre.

²⁶ Im. 114. old.

²⁷ Im. 114. old.

²⁸ Im. 117. old.

²⁹ Im. 118. old.

³⁰ Im. 176. old.

³¹ Im. 176. old.

³² Im. 176. old.

³³ Im. 178. old.

³⁴ Im. 179. old.

Remélem, sikerült felébresztenem a gyanút néhány olvasóban, hogy talán más, hasonlóan fontos és lényeges értelmezések is lehetségesek a két isten "vonzáskörzetébe" tartozó hangszerek vetélkedésének elemzésekor a Büttl által "politikainak" nevezett olvasaton kívül. Csak néhány példát említenék:

- Az "emberarcú" istenek hiábavaló próbálkozása a "valódi" istennel szembeni lázadásra³⁵ akár legitimációs tanmeseként is felfogható: ahogy az istenek között hierarchia van - és ez képességeikben is megmutatkozik -, ugyanúgy az embereknél is elfogatható és elfogadandó az alá-fölé rendeltség, nem érdemes ellene lázadni.
- Értelem-Apollón és Szenvedély-Dionysos összecsapása az előbbi győzelmével életviteli tanácsokkal szolgálhat: szenvedélyeidet rendeld alá értelmednek.
- A férfias Apollón és a nőies Dionysos vetélkedésének kimenetele a nemek társadalmi-családi szerepét támasztja alá.³⁶
- Évszakok csatája a "nyári" Apollón és a tavasszal ünneplő Dionysos között - a természet körforgását hirdető allegorikus történet.

Szabadon folytatható a sor... Nem látom, hogy miért lenne "mélyebb", "lényegibb" vagy "igazabb" Büttl perzsa-görög illetve város-falu ellentétpárja. Trencsényi-Waldapfel mindenesetre nem használható ehhez érvelési alapnak, neki mintha a ráció-szenvedély kettőse tetszene³⁷, de a többivel szemben is megengedő.

Evezzünk zavarosabb vizekre, jöjjön Platón. Büttl abból a fejezetből idéz, amelyben Szókratész és tanítványai³⁸ rendet tesznek az énekek világában: melyik való az államba és melyik nem. Szükséges és szükségtelen dallamokat illetve ritmusokat különböztetnek meg. Idézetek következnek:

"Szókratész: Nos, melyek a gyászos dallamok? Mondd meg, hiszen te zeneértő vagy.

Glaukón: Az úgynevezett 'kevert' és a 'magas' lúd, és a hasonló dallamok.

³⁵ Lásd még Prométheus történetének analóg vonásait.

³⁶ Már látom, ahogy némely feminista heves bólogatásba csap - és én ennek örülök is -, ám ez csak egy kósza ötlet volt csupán, továbbgondolásra szánva.

³⁷ Persze a görög-perzsára is utalgat, mint a történet egyik alakváltozatának magyarázatára.

³⁸ "Böbeszédű avagy igen, bizony, magamisazthiszem" Adeimantosz és "zeneértő" Glaukón a két tanítvány. Ez utóbbi valóban segítségünkre van szaktudásával hangszerekről, hangnemekről egyaránt.

Sz: Ezeket tehát mellőznünk kell, mert nemhogy a férfiaknak, de még azoknak az asszonyoknak sem használnak, akiktől bizonyos kiválóságot várunk³⁹.

(...)

G: 'Ión' és 'lúd' néven ismerünk bizonyos ványadt dallamokat.

Sz: Nos, harcos férfiakról lévén szó, veheted-e ezeknek hasznát, kedves barátom?

G: Semmi esetre sem. De hátravan még a 'dór' és a 'phrüg', amelyekről szó lehet.

Sz: Én nem értek a dallamokhoz, de mindenesetre csak azt a dallamot hagyd meg, amely méltó módon tudja utánozni egy olyan férfiúnak a kiejtését és hangsúlyát, aki a háborús cselekményekben és mindenféle kényszerhelyzetben bátran viselkedik; s aki balsorsában is (...) megállja a helyét (...). És hagyj meg egy másikat, amely a békés, nem kényszerű, hanem önként vállalt cselekvést végző férfiúhoz illik; (...) minden helyzetben józan önmérséklettel cselekszik, és a következményeket szívesen vállalja. Ezt a kétféle: a kényszerű és az önként vállalt cselekvéshez illő dallamot hagyd meg, melyek a szerencsétlen és szerencsés, a józan és bátor férfiak hangját a legszebben fogja utánozni.

G: Éppen azoknak a meghagyását kívánod tőlem, melyeket az imént is említettem.

Sz: Eszerint tehát az énekben és a dalban nem lesz szükségünk sokhúrú és minden hangnemben játszó hangszerekre.

G: Azt hiszem, nem.

Sz: A hárfa, a cimbalom, s általában a sokhúrú és sok hangnemben játszó hangszerek készítőit tehát nem támogatjuk.

G: Aligha.

Sz: Hát a fuvolakészítőket és a fuvolásokat beereszted-e államunkba? Vagy nem magától értetődik-e, hogy éppen ezt a hangszert nevezhetjük leginkább 'sokhúrú'-nak, s hogy a sok hangnemben játszó hangszerek tulajdonképpen a fuvola utánezatai.

G: Nyilván így van.

Sz: Eszerint csupán a líra és a kithara jöhet számba a városlakók szempontjából.⁴⁰

És innen már ismerjük

Ha jól értem, akkor Platónnál Marsyas-Marszüasz, a "mitikus fuvolás" végre valóban fuvolán játszik, a síp pedig egy egészen más hangszer⁴¹. Vagyis Platónnál a "sokhúrú" fuvola és az egyszerű, ám épp ezért férfias líra/lant csap össze. Ezek után

³⁹ Fent említett feministák öklüket rázzák.

⁴⁰ Platón: Összes művei II., Az állam / A dallam Bp., Európa 1984, 180-183. old.

⁴¹ Trencsényinél nincs ilyen éles különbség síp és fuvola között.

Büttl olvasata mellélövésnek tűnik, amikor a lantról úgy beszél, mint amin "több húr egyszerre történő megpendítésével érhetjük el a zenei hangzást, sok hang hozza létre, határozza meg a zenét. Ráadásul a húrok együttes megszólaltatásával elért hangzás maga a harmónia."⁴² Ez a jellemzés inkább illene a hárfára, vagy magára a fuvolára, legalábbis Platón szóhasználatában. Egyébként Szókratész monológjából számomra az derül ki, hogy a hangszer-kérdésnek (is) "morális" töltete van inkább, mint "politikai"⁴³: a józanság és bátorság erényének megfelelő hangszereket szeretné kizárólagossá tenni az állam "örzőinek" helyes nevelése céljából.

Összefoglalva kritikámat megintcsak három állítást fogalmazok meg:

1. Büttl a hangszereket összekeverte, vagy legalábbis a szövegekben meglévő ellentmondásokra nem reflektált: a lant nem hárfá, a síp nem fuvola.
2. Kizárólag "politikai" jelentést adott olyan jelenségnek, amit másféleképpen is lehetett volna elemezni.
3. Ezt a jelentést felruházta az "igazi", a "mélyebb" megértés tulajdonságával, érvelés nélkül.

Ez utóbbi momentum lehetne a kiindulópontja a két cikk általam feltételezett "közös világának" elemzéséhez, de ez - mint az elején ígértem - most elmarad.

Az érintett két írás szerzőinek a vitairatra adott válasza következő számunkban fog megjelenni.

szerk.

⁴² Büttl 32. old.

⁴³ Büttl egyik fő állítása persze éppen az, hogy nem lehet szétválasztani a kettőt (eddig akár egyet is tudnék érteni, persze a "politika" fogalmát másként használva), sőt mindig a politikai az "igazi" magyarázó tényező (ez az, amit nem tudok elfogadni).